

KOLOKVIUM O SPOLOČENSKOM VEDOMÍ

V dňoch 1.—3. apríla 1986 sa v Dome vedeckých pracovníkov v Smoleni-
ciach uskutočnilo kolokvium filozofov a sociológov na tému *Dialektika indi-
viduálneho a spoločenského vedomia*. Usporiadateľ — Ústav filozofie a sociológie
SAV — sledoval týmto podujatím dva ciele. Na jednej strane chcel oboznámiť
filozofickú a sociologickú verejnosť s výsledkami, ktoré dosiahol pri výskume
spoločenského vedomia v uplynulej päťročnici, na druhej strane v súvislosti
s prípravou *Štátneho plánu základného výskumu na 8. päťročnicu* (v ktorom
nadobudla problematika spoločenského vedomia štatút hlavnej úlohy a ÚFS
SAV pripadla úloha riešiteľského pracoviska) získať podnety na koncipovanie
projektu ďalšieho výskumu.

Rokovanie otvoril akademik V. Čirbes. Vo svojom úvodnom slove zdô-
raznil aktuálnosť problematiky individuálneho a spoločenského vedomia v kon-
texte so závermi XVII. zjazdu KSČ, v ktorých sa na viacerých miestach akcen-
tuje potreba zmeny v zmýšľaní ľudí, nevyhnutnosť nových prístupov, tvorivosti
a iniciatívy nielen v oblasti ekonomiky, ale v celej spoločenskej sfére. Aj od
nich závisí úspešná realizácia strategických cieľov nadchádzajúcej prelomovej
etapy vo vývoji našej spoločnosti. Koncentrovaný výskum vedomia v celej jeho
vnútornej zložitosti a mnohodimenziálnosti, analýza jeho štruktúry a determi-
nujúcich väzieb (a to tak v najvšeobecnejšej teoreticko-metodologickej rovine
ako aj v rovine praktických odporúčaní pre stránicu prácu, ideovo-výchovné
pôsobenie i každodennú spoločenskú prax) predstavuje preto jednu z najnalie-
havejších úloh širokého spoločensko-vedného frontu.

Prof. L. Holata, CSc. načrtnol vo svojom referáte základnú intenciu, ktorou
sa má uberať výskum fenoménu vedomia v rámci hlavnej úlohy ŠPZV IX-3-9
*Protirečivosť vývoja spoločenského vedomia a konania v etape budovania roz-
vinutého socializmu*. Konštatoval, že na pôde marxizmu dosiaľ neexistuje uce-
lená teória spoločenského vedomia (tobôž nie socialistického), hoci práce kla-
sikov marxizmu-leninizmu poskytujú dostatočný teoretický a metodologický
potenciál pre jej rozpracovanie. Nevyhnutným predpokladom takejto ucelenej
teórie vedomia — zdôraznil L. Holata — je uspokojivo odpovedať na otázku,
aký je status spoločenského vedomia v rámci spoločensko-historickej skutoč-
nosti ako celku a akú povahu má sama táto spoločensko-historická skutočnosť.
Podľa jeho názoru sa na túto otázku odpovedalo dosiaľ spravidla v polarite
absolútneho protikladu hmoty a vedomia, čo viedlo k jednostrannému gno-
zeologizmu, zdôrazňujúcemu vedomie len ako odraz a nereflektujúcemu celú
jeho bohatú štruktúru. Zákonitou konzekvenciou bolo redukovanie vedomia na
poznatie, ignorovanie jeho emocionálnych, vôľových a konatívnych stránok,
bezsubjektové, komplementárne chápanie vedomia ako odtrhnutého od jeho
reálnych nositeľov — činných individuí, a napokon to, že onticky jestvujúce
[základňa a nadstavba] sa odvodzuje z onticky neosamostatniteľného [zo
vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia] a ich vzťah sa interpre-
tuje ako jednostranné kauzálne pôsobenie a určovanie.

Komplexnejší a produktívnejší prístup vidí L. Holata v tematizovaní spo-

ločenského vedomia v rovine jeho relatívneho protikladu ku hmote, to znamená vo formulovaní a skúmaní ontologického statusu vedomia. Len prostredníctvom takéhoto prístupu možno uchopiť vedomie v jeho činnom rozmere ako reálny aktívny moment totality životných aktivít ľudí i vývoja spoločenských štruktúr. Ako v tomto smere veľmi podnetnú a inšpirujúcu načrtol referent koncepciu sovietskych autorov dvadsiatych rokov Vološinova a Bachtina, ktorí interpretovali vedomie ako konštitutívnu stránku bytia ľudí, nielen ako predmetné vedomie, ako odraz niečoho, ale najmä ako vedomie niekoho, v jeho nevyhnutnej spätosti s určitým sociálnym nositeľom i v súvislosti s jeho inkorporáciou v systéme znakových útvarov.

Za sociologickú časť integrovaného tímu vystúpil PhDr. R. Roško, CSc. Vo svojom referáte sa zamerail na niektoré teoretické aspekty empirického sociologického výskumu socialistického vedomia, predovšetkým v nadväznosti na procesy prebiehajúce v sociálno-triednej štruktúre. Rozvinul svoju koncepciu „antiburžoáznej triednej kolektivity“, prostredníctvom ktorej sa pokúša teoreticky zachytiť posuny v obsahu pojmu robotnícka trieda v súčasnej socialistickej spoločnosti. Vychádza z predpokladu, že kategória robotníckej triedy stratila svoj pôvodný ekonomický charakter a reálne sa rozšírila tým, že si vytvorila príslušnú politickú a duchovnú „nastavbu“ — robotnícko-proletársku inteligenciu. Pojmom antiburžoáznej triednej kolektivity sa má ekonomický aspekt triedneho určenia rozšíriť o ďalšie dva relevantné aspekty — politický a ideologický a súčasne sa ním má zachytiť vzájomný vzťah antagonistickej kapitalistickej a neantagonistickej socialistickej štruktúracie spoločnosti i jednotlivé vývojové momenty prechodu od jednej k druhej. Skúmanie spoločenského vedomia v kontexte s ekonomickým bytím priviedlo R. Rošku k analýze obsahu a charakteru základnej ekonomickej činnosti — práce a k rozčleneniu úhrnnej práce v socialistickej spoločnosti na dva pracovné okruhy — spoločenský a domáci. Doterajšie poznatky ukazujú — povedal referent — že tak v prvom ako aj v druhom okruhu sa vyskytujú momenty, ktoré nemožno považovať za čisto socialistické a ktoré sú späté s reprodukciou určitých maloburžoáznych vzťahov. Zdôraznil preto potrebu skúmať rozmanité pracovné aktivity na základe presných objektívnych kritérií z hľadiska ich sociálno-ekonomického charakteru.

Keďže usporiadatelia zvolili pre podujatie kolokviálnu formu a keďže dali k dispozícii tézy k obidvom hlavným referátom, nasledujúce rokovanie malo charakter bezprostrednej vedeckej diskusie, v ktorej účastníci živo reagovali na prednesené referáty, prípadne poukazovali na ďalšie aspekty skúmanej problematiky. Doc. PhDr. V. Černík, CSc. vo svojom vystúpení podporil ideu činnostného chápania vedomia a zamerail sa na otázku, aká by mala byť logika komplexného výskumu spoločenského vedomia. Solidný explanačný základ možno podľa jeho názoru nájsť v protirečeniach materiálneho života ľudí. V ekonomickej sfére vytypoval ako kľúčové protirečenie medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi. V sociálnej oblasti predstavuje takéto protirečenie divergencia vlastníctva na spoločenské a družstevné, a napriek tomu, že nemá antagonistický charakter, za určitých okolností môže prerásť do konfliktov a prejavíť sa v nesocialistických tendenciách celých skupín ľudí. V politickej sfére možno nájsť protirečenie medzi socialisticou štátnosťou a socialisticou ľudovou samosprávou, v oblasti duchovného života zasa medzi kognitívnou a hodnotovo-orientačnou stránkou. Identifikovanie kľúčových protirečení ži-

vota v socialistickej spoločnosti by podľa názoru V. Černíka umožnilo vymedziť relevantné okruhy skúmanej problematiky a sprostredkované by naznačilo aj podiel jednotlivých vedných odborov pri ďalšom výskume spoločenského vedomia.

PhDr. M. Sloboda, CSc. zdôraznil potrebu skúmať spoločenské vedomie prostredníctvom výskumu vedomia skupín, sústrediť pozornosť na skupinové princípy, normy a normatívne celky ako významnú sociálnu silu a dôsledne analyzovať ich štruktúru a hierarchiu.

Viacerí diskutujúci (PhDr. J. Vajda, CSc., PhDr. M. Sloboda, CSc., Prof. J. Mužík, Prof. PhDr. R. Šíma, CSc. a ďalší) reagovali na vystúpenie R. Rošku. Poukázali na niektoré nedostatočne rozpracované aspekty koncepcie antiburžoáznej triednej kolektivity a zdôraznili potrebu presnejšie vymedziť jej znaky, určiť funkciu z hľadiska spoločenských skupín, vo vzťahu k historickému determinizmu, a najmä upresniť jej vnútorné väzby s doterajšími zaužívanými kategóriami a pojmami, napr. „ľud“ alebo „zväzok robotníckej triedy, družstevných roľníkov a inteligencie“. Boli vyslovené i zásadné pochybnosti o funkčnosti zavedenia nového termínu, ale aj námietky voči nedostatočnému pochopeniu pojmu „robotnícka trieda“, ktorý sa už v dielach klasikov neobmedzuje len na ekonomické určenie a spája sa aj s politickou a ideologickou nadstavbou. R. Šíma zdôraznil nevyhnutnosť reflektovať historický proces premien robotníckej triedy a v súvislosti so špecifickým charakterom, aký nadobúda v rámci socialistickej spoločnosti i na neoprávnenosť a nekonštruktívnosť jej vymedzovania prostredníctvom väzby na buržoáziu. Za základný metodologický nedostatok Roškovej koncepcie označil to, že samotná kategória robotníckej triedy u neho nie je určená v jednote ekonomických, politických a ideologických aspektov.

Základná teoretická a metodologická orientácia výskumu na činnostný aspekt vedomia sa naopak vo viacerých vystúpeniach stretla s pozitívnou odzvou. PhDr. L. Hohoš, CSc. podporil zámer skúmať ontologický status vedomia i úsilie obnoviť a v plnej miere zúročiť heuristické možnosti materialistického chápania dejín. Súčasne v tejto súvislosti poukázal na nejednotnosť v chápaní obsahu kategórie spoločenské bytie a naznačil produktívnosť Gurevičovho termínu „model sveta“. V rovnakom duchu sa vyjadril prof. J. Mužík, keď povedal, že doterajšia koncepcia vedomia bola do určitej miery poznamenaná črtami mechanizmu, bude nevyhnutné prehodnotiť ju a preveriť obsah jednotlivých používaných pojmov a kategórií. Medzi základnými princípmi, ktoré pritom treba dodržať, spomenul analýzu vedomia v jednote s bytím, dialektiku objektu a subjektu vedomia a zásadu, že prvotná nie je teória vedomia, ale skutočné vedomie reálnych ľudí.

PhDr. P. Weiss, CSc. zdôraznil význam a funkčnosť výskumu vedomia pre decíznu sféru. Zároveň sa kriticky vyjadril na adresu súčasnej vedeckovýskumnej základne a podčiarkol nevyhnutnosť posilniť ju, jednak mladými talentovanými pracovníkmi, jednak maximálnym využitím existujúcich výskumných kapacít v jednotlivých rezortoch. Poukázal na to, že doterajší výskum vedomia sa nevyhol mozaikovosti a niektoré významné aspekty (napr. morálne vedomie, vplyv vedecko-technického pokroku, najmä informačnej techniky na vedomie ľudí, analýza jednotlivých oblastí duchovného života, výskum jeho mechanizmov a reprodukcie, obsahová analýza učebníc i masovokomunikačných prostriedkov, diferencovanosť vedomia jednotlivých sociálnych sku-

pín, socialistické malomeštiactvo a lumpenproletársko-anarchistické tendencie a pod.) naďalej zostávajú mimo pozornosti.

PhDr. B. Hlavová, CSc. rozviedla niektoré teoreticko-metodologické aspekty koncepcie činného vedomia na jeho osobnostnej úrovni. PhDr. I. Bajer, CSc. sa dotkol súvislosti ontologického statusu vedomia a problému intenzifikácie. PhDr. Sejáková pripomenula nevyhnutnosť prepojenia výskumu vedomia s teóriou rečových aktov a zdôraznila význam analýzy verbalizovaných a neverbalizovaných obsahov vedomia. Diskusné príspevky sociológov (PhDr. Matějovský, PhDr. Linhard, Ing. Vodáková, CSc., PhDr. Tuček, CSc.) sa týkali tak teoreticko-metodologických otázok ako aj poznatkov a problémov, ktoré vyplývajú z empirických výskumov.

Na záver možno konštatovať, že kolokvium nesporne splnilo svoje poslanie. Prinieslo celý rad cenných podnetov a námetov a ukázalo nesmierne široký diapazón otvorených problémov, ktorých sa spoločenskovedný front v súvislosti s výskumom vedomia bude musieť zmocniť. K úspešnosti podujatia významnou mierou prispela okolnosť, že celé rokovanie prebiehalo v naozaj tvorivej pracovnej atmosfére a bezprostredná výmena názorov viedla k vyjasňovaniu a zjednocovaniu stanovísk.

Magda Holubová

HISTORICKÝ MATERIALIZMUS A SPOLOČENSKÉ VEDY

Približovanie vedy praktickým potrebám a v rámci tohto všeobecného trendu približovanie spoločenských vied aktuálnym potrebám súčasnej etapy nášho spoločenského vývoja je často zdôrazňovaná požiadavka, ktorá je adresovaná nášmu spoločenskovednému frontu. Na XVII. zjazde našej strany sa o tom povedalo: „Zameranie spoločenských vied treba ešte viac priblížiť hlavným otázkam rozvoja spoločnosti. Nie vždy sa darí rozvíjať náročné tvorivé prístupy, ktoré podstatne rozhodujú o kvalite a výkonnosti základného výskumu“ (1, s. 8). Snaha o realizáciu tejto orientácie je organickou súčasťou celospoločenskej tendencie, smerujúcej k presadeniu intenzifikácie a zefektívňovaniu všetkých aktivít, ktoré pozitívne akcelerujú spoločenský vývoj.

Nevyhnutnosť rozvoja tvorivých prístupov, ku ktorým inšpirujú nielen materiály XVII. zjazdu KSČ, ale i mnohé iné stranícke dokumenty z uplynulých rokov, súvisí predovšetkým s dvomi skutočnosťami. O prvej z nich možno konštatovať, že v období spájania vedecko-technického pokroku s prednosťami nášho spoločenského zriadenia, v ktorom žijeme, podstatne narastá význam množstva, kvality a presnosti poznatkov o stave spoločnosti a o charaktere spoločenských procesov, ktorými riadiaci subjekt socialistickej spoločnosti disponuje. Procesy, odohrávajúce sa v riadenom prostredí, sa nedajú na potrebnej úrovni regulovať bez adekvátnych informácií o tomto prostredí. Z uvedenej skutočnosti, ktorá súvisí s aktuálnosťou riešenia mnohých praktických otázok budovania rozvinutého socializmu, pramenia nové požiadavky, kladené v dnešku na spoločenské vedy a i na celú rozsiahlu produkciu ich poznatkov.

Druhá skutočnosť, ktorú máme na mysli, je tesne zviazaná s tým, že náročné a tvorivé prístupy, po ktorých sa v súčasnosti volá i v spoločenskovednom poznávaní, nie je dosť dobre možné rozvíjať bez adekvátneho rozvíjania